

Eesti pagulaskirjanduse näitus-audiolavastus

KAOTUSEST LAOTUSSE

26.04.2025–4.01.2026 Eesti Rahva Muuseumis

NB!

„Kaotusest laotusse“ kestab ligikaudu 45 minutit ja vaatajat-kuulajat juhendab seejuures kõrvaklappidest tulev heli. Liigutakse kitsas ruumis, samuti eeldab süžee, et on tarvis korraks lamada ja istuda. Ruumilahenduse ja muude tehniliste erisuste tõttu ei pruugi näitus-audiolavastus olla ligipääsetav erivajadustega inimestele (nt ei mahu sinna ratastooliga). Alates juunist on lehel www.erm.ee/kaotusest-laotusesse audiolavastuse virtuaaltuur, mis on ligipääsetav kõigile.

KAOTUSEST

Kataloog helifailina:

www.erm.ee/kaotusest-laotusse-kataloog

Kuraator **Jan Kaus**
Kunstnik **Henry Griin**
Valguskunstnik **Oskar Harding**
Dramaturgid **Jan Kaus ja Henry Griin** – kummardusega Karl Ristikivile
Helirežissöör **Külli Tüli**
Salvestuspartner **Raadioteater (ERR)**
Sisse luges **Jan Kaus**
Hääled labüridis **Argo Aadli, Siim Angerpikk, Henry Griin,**
Maarja Jakobson, Piret Simson

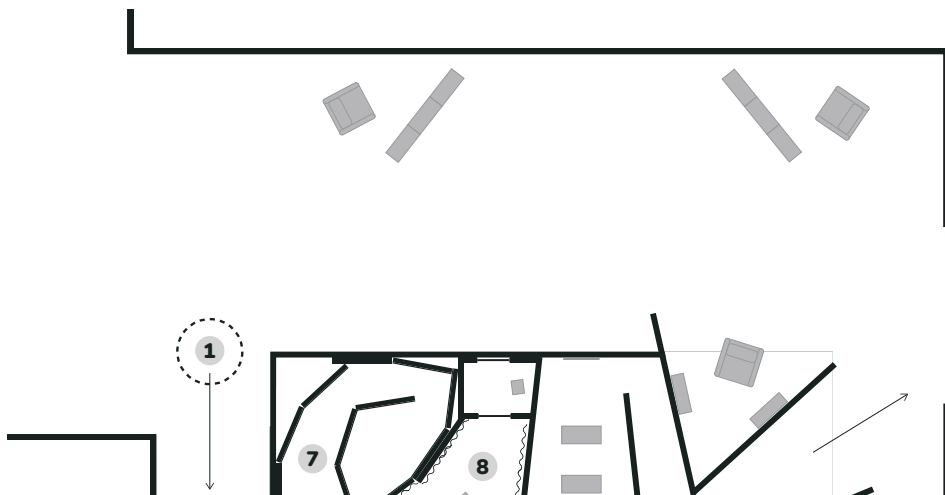
KAOTUSEST

Visuaalne identiteet **Henry Griin**
Kujundaja **Märt Puusta**
Kataloogi koostaja, miniatuuride autor **Jan Kaus**
Toimetaja **Karin Kastehein**
Kujundajad **Henry Griin ja Märt Puusta**

Ehitusmeistrid **Ragnar Kekkonen, Kuido Kenn, Arvi Tragel**
Produtsendid **Maris Klaas ja Piret Simson**
Aitäh, **Marin Möttus, Rasmus Miller, Ülle Jäe, Rona Britt Luug, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, TLÜ Teadusraamatukogu, Hoiuraamatukogu, Tartu Uus Teater**
Kaasfinantseerijad **Eesti Välisministeerium ja Eesti Kultuurkapital**

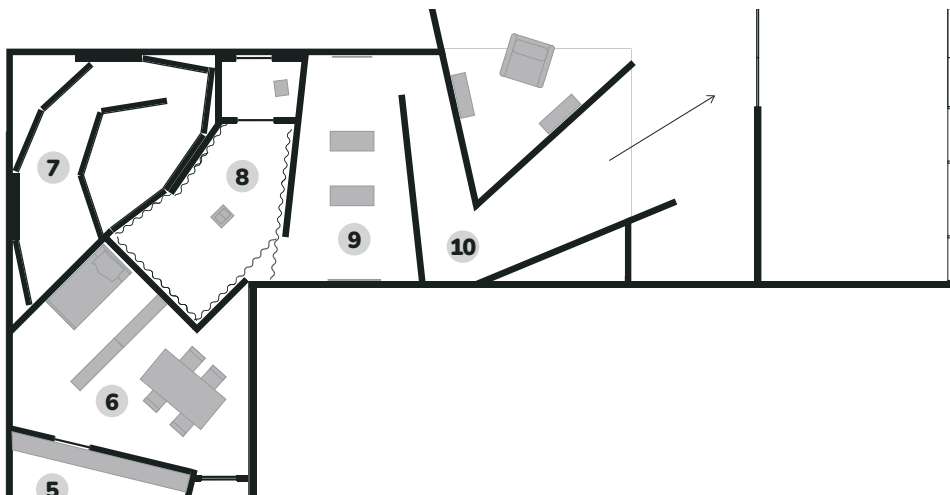
1. TÄNAV
2. KAOTUSE TUBA
3. EESKODA, SULETUD UKS
4. KAHE MULLA TUBA
5. UUE KODU TUBA
6. VANA KODU TUBA
7. LABÜRINT
8. VÕITLUSE RUUM
9. ENESELEIDMISE TUBA
10. AVARDUMINE

KAOTUSEST

KAOTUSEST

KAOTUSEST

On öeldud, et kodumaad ei saa jalataldadel kaasa võtta. Mis tähendab, et igasugune pealesunnitud pagulus toob kaasa pidetuse, pideva ilmaoleku tunde, kindla pinna igatsuse. Eestlaste suur, Teise maailmasõja lainetustest põhjustatud paguluselugu on saanud õnneks (selleks korra) läbi, ent sama õnnelikul kombel elavad paguluse ekslemised ja jõudmised edasi meie ilukirjanduses. Need on meie kirjandust uskumatul määral rikastanud, sest kuigi kirjanikestki pagulased ei saanud kaasa võtta kodumaa pinda, said nad kanda kaasas kodumaa keelt. Keel oli leek, mis läitis pimeduse, tõi nähtavale pidetuse mõõdud; leegi valgus suutis muuta kirjutava inimese meeled

laotuseks, kuhu sai kanda omaenda rajad, salvestada kaasteeliste saatused. Keelest kujunes kodumaast avaram kodu. Sedasi sulandus paguluse pidetus meie keele ja kirjanduse pidevusse ning avardas selle silmapiiri ja jalgealust.

Eesti pagulaskirjanduse fenomeni käsitlev näitus „Kaotusest laotusse“ püüab tõlkida selle ilmingu keskseid motiive ruumikogemuseks, helirännakuks, mille ülesehitamisel on näituse tegijad ammutanud tugevalt inspiratsiooni Karl Ristikivi romaanist „Hingede öö“. Küllastaja siseneb Ristikivi romaani minategelase sarnase teejuhi abiga unenäo-

KAOTUSEST

lisse ruumi, mis meenutab pisut Surnud Mehe maja, aga ka omamoodi lava, millele saab lisada oma trajektoorid. See kataloog on mõeldud helirännaku kommentaariks ja laienduseks, huviline leiab siit nii näituseruumide poeetilised selgitused kui ka väljavõtteid neist teostest, ilma milleta poleks näitus võimalik ning eesti kirjandus kujuteldav.

Jan Kaus

„Kaotusest laotusse“ idee autor ja kuraator

1. TÄNAV

Kui oled seitse aastat elanud ühel maal põgenikuna, on raske ühel õhtul äkki ette võtta ja välja minna turistina ... Ütlesin *seitse aastat*, sest selle väljenduse poeetiline kõla meelitas mind tõeteest kõrvale, tegelikult on mu pagulaspõlv kestnud mitu korda seitse aastat.

KAOTUSEST

[--]

Olin tulnud välja mingis leebes, hellas laupäevameeleolus, ja kuigi mitte päris teadlikult, siis poolteadlikult ometi otsisin just mõnd sõbralikkuse märki, mõnd osapakkuvat naeratust või kergemeelses priiskamishoos üle rahvahulga heidetud naljasõna kõigile vabaks tarvitamiseks, mis mind kas või ainult hetkeks oleks lasknud tunda ühena ülemeelikust seltskonnast. See poleks tarvitsenud olla midagi isiklikku, see oleks olnud nagu mingi lavalt saali visatud nali, mille üle on kõigil lubatud kaasa naerda. Midagi säärast ei juhtunud. Mul polnud mingit osasaamist sellest

lärmakast voolust peale selle, et see mind kord-korralt valusalt tõukas ühe või teise veealuse kivi otsa. Erinev oli ainult minu enda reageerimine sel õhtul. Tavaliselt olen kas resigneerunud või kibestunud tagasi tõmbunud ja koju läinud. Kuid sel õhtul tundsin äkki, et olin liiga nõrk selleks, ma polnud suuteline kasutama seda ainsat kaitsevahendit – põgenemist.

[---]

Tundsin ennast peaaegu nagu tagaaetud kurjategija, kes iga hetk kardab tabamist. Mulle tundus jälle, nagu oleksin keelatud territooriumil.

KAAOTUSEST

[---]

Ruum, mille ma oma maise kehaga täitsin, oli tegelikult määratud teistele. Olin võõras, kutsumata võõras.

Karl Ristikivi, „Hingede öö“

2. KAOTUSE TUBA

Meil tuleb laskuda paguluse kahekordsesse pimedusse: kodumaa pind põles jalge all, see ähvardas põleda pimestava leegiga tuhaks ja samas oli pagulane keegi, kes oli sellest põlengust kas välja viskunud või välja visatud võõraste tuulte külma hämarusse. Üks võimalus oli

KAOTUSEST

läita leekides hukkuva kodumaa kogemus sisemiseks põlemiseks, pöörata paguluskogemus puhastustuleks – ja Arved Viirlaid teeb seda veenvalt oma keeva südameverega kirjutatud põnevikus „Ristideta hauad“ (1952). Romaan kirjeldab eestlaskonna vastuhakku stalinistlikule ebaõiglusele ja metsavendluse teket ning on seetõttu ühtaegu meelegaite ja meelekindluse lugu, ühtaegu nii *de profundis* kui ka *j'accuse!* Kuigi süžee kirjeldab võitluse lootusetust, mille tagant terendab selle paratamatu lõpp, pimeduse võit, kuulutab raamatu toon ja olemasolugi võitluse algust. Iga lause on siin mõeldud läitma trotslikku leeki, mille jõud paneb isegi mahajäetud asemetete tolmu

kuldselt helkima, ahervaredest jäävad kerkima sädemed. Need sädemed hakkavad valgustama kodu kaotanute teekonda, painavat trajektoori, milles võivad lähenemine ja eemaldumine mõjuda kui üks ja seesama.

Ja kui pääsed – siis räägi! Karju maailmale! Ütle: siin kisendavad kividki.

Arved Viirlaid „Ristideta hauad“

KAOTUSSEST

3. EESKODA, SULETUD UKS

Albert Kivikas kirjutas romaani „Kodukäija“ (1963), mille tegelane Ahasveerus kuuleb ühel hetkel pimedas öös appihüüdeid. Ta tormab hädakisa poole, ent teda peatab kinnine uks. Ahasveerus taob meeleheitlikult vastu ukselaudude ning lõpuks õnnestub tal uks purustada. Ent purukslöödud ukse tagant avastab ta uue ukse. Olles selle

pilbasteks tagunud, satub ta kolmandale uksele. Ent mida rohkem Ahasveerus uksi purustab, seda vaiksemaks jäävad abipaluvad hüüded, kuni need lõpuks lakkavad. Sellist ühe suletud ukse juurest teise suletud ukse juurde liikumist leiab mujaltki pagulaskirjandusest. Valev Uibopuu romaani „Lademed“ (1970) kangelanna Margeriita näeb unes erilaadseid uksi, mille taga tegutsevad talle olulised inimesed ja toimuvad tema jaoks olulised sündmused või peituvad tema jaoks olulised teadmised, ent ükski uks ei avane – koputage ja teile ei avata. Pagulast ümbritsev pimedus on tihenened avamatuseks. Justkui tahaksid kõik need läbipääsmatud läbipääsukohad öelda: rändaja, peatu siin suletud ukse ees ja liigu edasi!

„Palun, dokumendid!“

Mul ei olnud mingisuguseid dokumente ja ma ütlesin seda. Ta naeratas kahetsevalt, aga ühtlasi ka veidi umbusklikult.

„Kuidas nii? Teil peab olema mingi dokument. Muidu ma ei saa teid läbi lasta.“

Pöördusin ümber, et uksest välja minna, kuid seal seisis sõdur, kes asetas püssi poolviltu tõkkeks ette. Ta ei öelnud midagi ja ta mütsi rukkilillsinii-

KLAAOTUUSSEST

sest rummust järeldasin, et me niikuinii poleks üksteise keelt mõistnud.

Läksin uuesti tagasi leti juurde. Ametnik oli aga luugi sulgenud ja kuigi ta istus endiselt oma kohal, oli ta nüüd ametis mingisuguste roosade kaartide sorteerimisega, kuna luugi kohale oli riputatud papist silt

„SULETUD“.

Keegi puudutas mind õlast. See oli väikesekasvuline keskealine mees kulunud ja paigatud hallis Wehrmachi mundris, kes ärritatult ja tüdinult pead raputades ütles:

„Siia te ei saa mingil tingimusel jääda. Te peate edasi minema!“

„Ma ei saa kuhugi minna, mul ei ole dokumente,“ püüdsin seletada, isegi teades, et see oli rumal ja naiivne vabandus, mis midagi ei tähendanud. Sõdur ukse juures vaatas mind pilkava muigega, ta näis olevat selliste stseenidega harjunud. Ametnik leti taga lükkas viimased kaardid sahtlisse, lukustas selle ja läks oma võtmekimpu kõlistades kuhugi tagumisse ruumi.

„Kas te ei saa mulle vähemalt nõu anda, mis ma pean tegema?“ katsusin veel kord õnne mehega Wehrmachi mundris. Usun, et tal oli isegi

KLAAOTUUSSEST

raske aru saada mu viletsast saksa keelest, rääkimata sellest, et ta oleks mõistnud mu olukorda.

„Keelatud! Keelatud!“ kordas ta ainult, nii nagu räägitakse lastega, idiootidega ja välismaalastega, ja osutas plakatile seinal, kus seisis ainult

VERBOTEN!

INTERDIT!

NIE WOLNO!

AIZLIEGTS!

Ja sellest madalamal, süljekaasi kohal

ÄLÄ SYLJE LATTIALLE!

KLAOTUUSSET

Karl Ristikivi „Hingede öö“

4. KAHE MULLA TUBA

Pagulane liigub korraka kahes maailmas – mõtetes toetub ta unenäole, kaotatud kodumaale, reaalsuses aga vöörale pinnale, mille ta alles peab omaks tegema. On kaks pinda, mida eraldab vesi, aga ühendab muld. Võimalik, et mulla tihe pimedus meenutas paljudele

pagulastele nende endi hinge ööd, elu varjumaailmas, milles nad olid määratud ümber sündima. Mulla kujund avas paguluse kahetisuse, kahe Eesti paradoksi: vana, kaotatud Eesti oli mingis mõttes maha maetud, ent ometi polnud see maetud surnud pinnasesse, vaid mälu elavasse mulda; mulda, mille all oli võimalik elada.

Maailm oli pööratud ümber, kodumaa jäi sama kaugele kui laotus, ületamatu piiri taha, ent pagulane sai pugeda kodumaaigatsusse justkui vihmauss kohevasse mulda, mida ta enda piinad kobestasid ja pisarad niisutasid. Kalju Lepik ühendab oma luuletuses

„Valu ohakapuu“ (1973. aasta luulekogust „Verepõld“) kahe Eesti pinnad peaaegu märkamatu osavusega, pühendades mullased read Eestisse maha jäänud Friedebert Tuglasele. Ilmar Jaks paneb oma iroonilises novellis „Kodumaa muld“ (1977. aastal ilmunud kogust „Augeiase tallid“) Jaak Väärtnõu nimelise mehe müüma kodumaalt kaasavõetud mulda ning kui äri osutub edukaks, otsustab mees asuda kaevama mulda uue kodumaa pinnasest, et see siis Eesti mulla pähe maha müüa – Rootsi ja Eesti pindu ühendades kaotab mees enda pinna.

Nii sai pagulane ühendada kaht Eestit nende lahutatuse kaudu – tema vaimusilme ees tõmbub tema toetuspind kahte määratusse kuhja ning ta ei seisa mitte niivõrd nende vahele tekkinud kuristikus, kuivõrd selle kohal, ta tallad püüavad tabada pinda nagu uppuja käed püüavad rabada vett.

VALU OHAKAPUU

Friedebert Tuglase mälestusele

Kes see kõnnib mullast puude,
mullast puude mustas aias?
Mullast lehtede kohina all.

Mullast lehtede kohina all.

See kes kõnnib mullast puude,
mullast lehtede kohina all.

Selle süda muutub mullaks,
kodumaale kodumullaks.
Igaveseks Eesti maaks.

Kalju Lepik

„Väga austatud Rein Reheväli! Eestlasele loomuomase visadusega olete endale ja oma perekonnale püstitanud suvemaja Roslageni kaljudele. Teie kaunil koduõuel skääride süles kerkib lipuvarraski, kuhu te võidupühal heiskate kindlasti sinimustvalge trikoloori. Kätt südamele pannes küsin

Teilt, härra Reheväli, kas midagi siiski ei puudu selles idüllis? Sinine on taevas, valge on eestlase puhas süda, must on aga kodumaa muld, mida Teile meelsasti tahaksime läkitada...“

„Lugupeetud tsiviilinsener Kikerpuu! Lugesime uhkustundega „Nädala Žurnaalist“ kirjutist Teie fantastilisest kutsealasest karjäärist. Pildid Teie nägusatest tütardest tõid meie vaimusilma ette suvise kodumaa niidud, mis, olgugi et raudeesriide taha suletud, pole meile soovi korral ometi kättesaamatud. Kodumaa pinnal laiutab võõras võim, mulda aga ei suuda meilt keegi röövida. Mullasideme kodumaaga ulataksime Teilegi, kui Teil selleks ainult lahketa huvi ja soovi jätkuks...“

KLAOTUUSSET

„Härra agronoom Niine! Teile kui teadlasele on vist ülearu meenutada mulla tähtsust looduses ja rahvaste elus. Õpetlasena Ultuna väljadel katsetades olete harjunud lähenema mullale kaine asjalikkusega. Teie luulekatsetuste järgi otsustades julgeme järeldada, et Teile pole võõrad ka mulla ideoloogilised, võiks öelda metafüüsilised aspektid... Teie tüli vähendamiseks lisame saadetisele ka täidetud rahakaardi...“

Ilmar Jaks „Kodumaa muld“

5. UUE KODU TUBA

Kuidas muuta vöõras pind omaks? See pole kerge, vöõras pind vöib nõuda oma, eeldada, et pagulasel, vöõral, tuleb saada pinna omaks; et ta kasvaks kokku maaga, millest ta pole vörsunud. Kui inimene ei tunne kohavaimu, vöib ta muutuda selles kohas omamoodi vaimuks.

Seda dilemmat kirjeldab harukordse irooniaga Raimond Kolk romaanis „Küla põleb kahest otsast“ (1955), mille peategelane Ilmar Kaart (või Hjalmar Gardh, nagu unistab tema rootslannast pruut Ullabritt Peterson) püüab vöõraks olemisega kohaneda, uue, head elu töötava koha vaimuga ühte sammu käia. Ent heaolule toetuvatesse unistustesse löikub sisse koduse Eesti rahutus – Stockholmis leiab aset laulupidu ning koos teiste pidulistega saabub Rootsisse Ilmari noor-põlvesöbratar, tema tõeline armastus, mille mõjul tuletab oma koha kaotus ennast teravalt meelde. Vöiks isegi öelda, et kaotus tuleb laulupeo ja seal laulva armastatu näol kohale, kaotus tuuakse

kodutusse kätte. Nõnda langeb Ilmari ette valik: kas äsja leitud
heaolu või kaotusest lahvatanud valu. Või kas siin saabki ülepea
valida; kas kohanemine pole mitte kohatu? Kus on see koht, kus saaks
peatuda see, kelle kohatunne on läinud kaotsi; see, kes peab enne
leidma kohatunde, kui saab leida koha?

„Mälestused ei lõpe kunagi otsa. Neid on nii neetult palju. Nagu sammu
astud, nii kargab mõni jälle külge kinni.“

KLAAOTUUSSEET

„Sa oled just kui vihane oma mälestuste peale?“

„Olen. Olengi...“

„Ja miks sa neid siis maha ei jäta, maha enesest, lõplikult?“

„Ei saa. Pole võimalik. Ei saa, kuigi tahad. Kuigi ise tahad, päris ise
tahad, kõigest ihust ja hingest tahad.“

„Ise, ise. Ise läksid sa linna, läksid linna neid otsima, soendama, üles
soendama.“

[---]

„Ja mina arvasin, et sa oled mulle kõik ära rääkinud, kõik.“

„Kõike ei oskagi ära rääkida, iialgi. Ei leia sõnu, nagu poleks sõnu üldse olemas. On niisugust, mida tunned, ainult tunned. Tuleb vastu ja tunned ära.“

„Aga täna? Täna, kui on pidupäev, laulupeo päev? Eesti päev, nagu sa ütled. Kas ka täna?“

„Just täna. Täna on see kõige hullem.“

KLAAOTUUSSET

[---]

See oli nii imelik, et kui ühendatud laulukoorid „Tuljaku“ kuuldavale lasksid, viimse laulu, mis kavas, nägi Ilmar Kaart oma vaimusilmade ees toidupoe kõige mitmekesisemate kaupadega kaetud riuleid. Laulukoor kõõrutas, kuidas parte-hanesid praeti vist üle tuhande ära, ja Ilmar Kaart nägi välismaisi ja omamaisi konservipurke tumesiniste, kollaste, pruunide, valgete, mustade panderollidega. Need seisisid riiulil reas pidulikult ja nagu puhtaks pestult ja üks oli kindel – nad läikisid.

Raimond Kolk „Küla põleb kahest otsast“

6. VANA KODU TUBA

Kaotatud kodumaa võib paotada oma uksi väljaspool reaalsuse paratamatusi, eriti teravate piirjoontega unenäona, mis muutub aina erksamaks, mida kaugemale see ajas jääb. Aeg pole koht, kuhu on võimalik tagasi minna – kui aeg kaob, siis kadunuks see ka jääb. Ent

kui mõtted on jäänud aega kinni, siis võivad mineviku varjud hakata liginema, nende piirjooned joonistuvad välja, nende sisemus muutub reljeefseks, nad vilksatavad silme eest läbi nagu põgenema ehmunud linnud, igast pisiasjast saab maastik, mis kutsub tagasi.

Marie Underi luuletus „Nägemus“ viib justkui ärkvelunes rännakule, kodumaatõbisele retkele, nii et jutustaja muutub ise varjuks, pehmete sammudega kodukäijaks. Olgugi et luuletuse alguses lõhnavad aias lõhnus ja sõstar, saab vähemalt osa Underi kirjeldatud naasmisest kujutada ette aset leidmas hingedeajal – seda enam, et unenäos

mõjuvad vastandlikudki võimalused loomulikena, kõik kellad võivad sulada. Samamoodi ähmastuvad muudki piirid: kodukäiva pagulase jaoks võis kodumaa muutuda hingederuumiks, teispoolsuseks siinpoolsuses, mida asustavad elavad varjud, siluetid on asunud asendama maju ja maastikke. Ent samas võis naasmisnägemuses ilmutuda püsimine: pagulase kodune aeg võis seiskuda, minevik tarduda ja kanduda kaasa pagulase olevikku, kasvada tema olevikust läbi, pakkuda sellele varju või ka seda varjutada, mistõttu võisid kõik kodumaal aset leidnud muutused tunduda lootusetult võõrad, pärit tundmatust reaalsusest, kohati ehk isegi luupainajalikud – nii

KLAOTUUSSET

et tardunud mineviku unenäoline pilt muutus pagulase pilgus üheks kõige väärtuslikumaks ärkvelolekuviisiks, oleviku hinnatuimaks kihiks. Nii sai liikuda läbi liikumatuse, nii sai eemale jäänu nihkuda üha lähemale – ent kui kättesaamatu nihkub käeulatusse, selgineb ka kättesaamatuse kogu ulatus, olevikku kandunud mineviku samaaegne lähedus ja kaugus. Mida kaugemal, seda lähemal ning mida lähemal, seda kaugemal.

NÄGEMUS

Taastunud olen. Tuntud paplireast
lööb vastu jällenägemisetund.
Ju paistab valge maja mände seast ...
Ons tõelisus või näen ma õndsat und?

Sääl ongi madal luitund värav, kust
näen linnujälgi teel. Siis kuldne liiv
mu sammest tasa rudiseb. Näen ust:
kaar viinaväädest õnnekotta viiv.

KLAOTUUSSET

Ja trepi ümbert roomab mungalill
mu kinga üle heitma rusket tuld.
See tõuseb pähe. Hõõgun: kus ja mil
küll oli eal nii truu ja ootev muld!

Säält lõhnab lõhmus ja mustsõstar siit
ning läbi paksu põõsa sööstab lind,
tal rõõmust kurgus katkeb lauluniit ...
Sääl viimne roosipung on oodand mind!

Ees virvleb kiviastmel varjulaik.
Ma astun sesse. Kuis küll oli kord
nii ihu-hinge ümber siin see varjupaik,
mil nüüd on pühapäevne kullakord.

Ja värisedes panen valvsa käe
ma lingile. Mis vaikne, hämar ruum ...
Pilk alul nagu midagi ei näe,
vaid tunnen, kuis see raskub pisarkuum.

KLAOTUUSSET

Läen edasi. Kõik vana on nii uus.
Sääl ootab kaetult perekonnalaud.
Ma murran pala. Siin mu ema kruus!
Sest rüüpan, tänus langetades laud.

Toast tuppa kõnnin õnnest saamatu.
Reas riulitel kirjavara, kust
ma haaran Raamatute Raamatu –
Sääl hoovab vanemate õnnistust.

Lööb vaikselt vana kell, kui kutsuks vend.
Soe, helde rahu. Ootab oma säng.
Ei ole hirmu enam. Tunnen end
kui lapse, keda väsitnud mäng.

Ah, tüki maad jalg surma kõrval käis.
Nüüd olen kodus. Kamber suurest kuust
lööb hiilgama, kui oleks ingleid täis,
kes vastu võtmas tänu minu suust.

KLAOTUUSSET

Ma olen kodus. Enam miskist muust
ei mõtle unne vajuv harras meel.
Ma uinun nagu varjat jõulupuust,
mis särab unelmaisse veel ja veel.

Marie Under

7. LABÜRINT

Võib teha asjatu katse joonistada üles täpne trajektoor, mida mööda Karl Ristikivi romaani „Hingede öö“ (1953) minajutustaja lugejat Surnud Mehe majas ringi veab. Kõik see koridore, treppide, uste ja tubade kolmemõõtmeline abrakadabra omandab aeg-ajalt eriti

hägusad, igavesti hajuma jäävad piirjooned, kus erisused üksteise sisse sulavad, justkui oleksid seinad tehtud udust. Kõik pinnad peegeldavad midagi muud, iga hääl on pelk kaja, iga ese pelk vari. Kui keegi oleks võimeline tegema „Hingede ööst“ kaardi, koosneks see sama palju katkestustest kui joontest. Nii tõlgib Ristikivi romaan paguluse tunde ruumikogemuseks. See on labürint, mille keskmes ei oota Theseust koletis, sest labürint ise on omandanud Minotauruse rolli. Sedasi muidugi osutab paguluskogemus laiemale elutundele, mille sõnastamisest sai Ristikivi kaasaegsete eksistentsialistide pealisülesanne. Inimene on heidetud – ning tema teha on ainult see,

mil määral laseb ta heidetusel ennast heidutada, kuidas ta labürindis vastu peab, kui kannatlikult ta kannatust kannab.

Kui kasutada Gert Helbemäe romaanist „Pagejad“ (1971) pärit sõnas-
tust, siis võib küsida: milliseid vabandusi, hädavalesid ja illusioone
kasutada – ja kuidas need läbi näha? Enamgi, kuidas peab vaim vastu
siis, kui sa oledki omal moel pelk vaim? Muidugi osutab labürint ka
millelegi veelgi laiemale – inimlike kujutluste sügavale vastuolule
teda ümbritseva reaalsusega. See vastuolu on lepitamatu, maailm
ei saa kunagi olla täielikult läbi tunnetatud, reaalsus paistab me

KLAOTUISSET

uskumuste, hirmude ja illusioonide vahelt vaevu ja harva, aga see
ei tähenda, et ei tohiks püüda liikuda edasi, võimalike või võimatute
lahenduste poole. Iga tupik avab võimaluse ümber pöörata.

Ega ma pole ainukene, kes otsib edasi elamiseks vabandust, hädavalet või
illusiooni. Kes seda ei otsi? Kes?

Gert Helbemäe „Pagejad“

8. VÕITLUSE RUUM

Kuidas liikuda, kui tunneli lõpus terendab tupik? Kuidas võidelda, kui võitlus on justkui läbi? Kui verise ülekohtuetenduse raudne eesriie on langenud? Vanarahvas teab, et pärast kaklust rusikatega ei vehelda. Ent võitlust poleks ilma võitlusvaimuta. Võitlusvaim saab anda jõudu ka ilma konkreetse võitluseta, võitlusvaimu kestminegi eeldab omamoodi võitlust, võitlust võitluse meeleshoidmise nimel.

Kui koduses Eestis leiti võitlusvaimu hoidmiseks keerukaid viise, anti mõista, võimaldati aimata, kirjutati ridade vahele, siis paguluse väheste eeliste hulka kuulus võimalus kirjutada otse ridadele: mitte hajutada sõnumeid ridade vahele laiali, vaid suruda need tihedatesse ridadesse kokku. Siinsed näited Bernard Kangro romaanist „Kivisild“ (1963) kirjeldavad võitluse võimalusi ja sedakaudu vajadust hoida võitlusvaimu, olla valmis võitlema ebaõiglast maailma pisutki õiglasemaks. Isegi kui võitlus on lootusetu. Vastupanu paratamatule on samuti vastupanu. Kui kinnine uks ei anna järele, saab ta vähemalt tunda tõugete jõudu, isegi kui neid tõukeid tekitavad vaid sõnad.

Stalin, su silmad on head,
Targad kui eikellelgi kuskil,
Armsad, leebed ning mõistvad.
Leida neist muredes lohtu,
Innustust, jõudu ja kindlust!
Nõrkus ei valda meid enam,
Ohud ei piira me kodu,
Nii nagu kunagi varem.

KLAOTUSSET

Mõõgad, mis vaenlase pihus,
Õnnemeilt iial ei röövi.
Reeturil reeturi palk!
Tulgu su õiglane karmus,
Saagu sest priiuse pant!
Uuena uuel teel,
Kindlana, julgena ikka,
Alati – töotagem täna! –
Stalini, Su jälgedes käime.

Bernard Kangro „Kivisild“

9. ENESELEIDMISE TUBA

Kui üks uks kodukäija ees kinni langeb, võib proovida teist. August Mälk räägib romaanis „Tee kaevule“ (1952) loo tütarlastegümnaasiumi direktorist Hugo Teisist, kes näeb ühest tema kooli tüdrukust tehtud maali ja armub temasse – ent armastus on ta sisse vangistatud

KLAOTUSSET

umbes samal moel, nagu tüdruk on maalil vangistatud oma tuppa. Sedasi algab painav ja vabastav, ohtrate pööretega eneseleidmise, enda tunnete vabastamise teekond, mille pilk ulatub nõnda sügavale inimhinge, et paneb autori unustama oma kodumaatust, oma rahva traagikat, paguluse avarat vanglat, sügavusse ulatuvat hämarust. Riigid ja riigikorrad tekivad ja langevad, läheduseotsing püsib.

Ent kas ühtsust endaga tuleb otsida maailmast või ühtsust maailmaga iseendast? Võib-olla mõlemat: maailma täitvad takistused on alati seotud nende tõketega, millest koosneb inimese teadvus, mille

vahel peksleb tema hing. Igal juhul võib Teisi ebatasase elu jälgimine viia arusaamani, et teise inimese armastamine ja iseenda armastamine on seotud omavahel tihedamalt, kui oskame mõelda. Romaani sõnum on ühtaegu lihtne ja keeruline: me õpime avama enda teele seatud tõkkeid vaid siis, kui me õpime avama iseennast – ja vastupidi. Me jõuame enda potentsiaali teostamiseni ainult siis, kui me suudame panna tähele maailma rikkalikust, pimeduste ja valguste igavest põimtantstu. Elu võib mõnikord luhtuda, ent ilu ei saa kunagi kuhtuda. Ning Teis on üks neid, kes suudab oma elu ümbritseva iluga kokku kasvatada.

KLAOTUSSET

Teis märkas nagu just sihilikult hooletute laikudega kaetud lõuendi servi ja keskosa, mille üle jooksid tumehallid jooned. Lähemal silmitsemisel kujutasid need vana, tuulest ja sajust pehkinud aknaraami. Aknast vaatas välja tütarlaps, käsi tõstetud raamile, sõrmed nagu linnuvarbad selle vanglavõrena väljavaadet tõkestaval põikpuul. Ning kaugemal paar tumehalle silmi, aknast sisse langevas valguses osaliselt nähtuv juuksepiir ning tuttav pale – ühtaegu eraldatud ja kaugel, kuid samas lähedane, surutud otse vastu maalil nähtamatut ja ainult mõeldavana esitatud klaasi.

[--]

Mets magas, seistes pimedusega ühtejoodetud ringina ta õue ümber. Ning toas – siingi ei tundunud pimedus teda oma majast, seintest ja esemeist eraldavat, vaid just nendega ühendavat. Ja ühendavat teda veel millegi muuga, mida ta varemini ei märganudki. Tundega, et kuna maailm seisab rahus ja magab, ei maga õieti keegi ega miski. Päevasumas ja tulevalguses seatud elu suur ja igavene vool on nüüd öö hääletuses saanud vabaks ja annab tunda oma lähedalolu. Suur vool, milles ta oma toaga, õuega, kogu metsa ja maaga on ainult nagu tolmuterake selle varjatud pinnal, mis kannab väsimatult kõike ainult edasi.

KLAOTUSSET

August Mälk „Tee kaevule“

10. AVARDUMINE

Liikudes läbi maailma alatasa uueneva pimeduse, oleneb lõpuks kõik sellest, kas laskuda või tõusta. Ning kas pole sageli nii, et alles sügavuste avanedes selgub kõrguste ulatus? „Sure, matus!“ hüüdis kunagi Ilmar Laaban, mitte ainult pagulaskirjanduse, vaid kogu eesti kirjanduse suurim sürrealist. Laaban oskas võtta kirjatähed ja panna need särama nagu taevatähed. Ta viskas eesti keele laotusse. Ta leidis keelest suurema vabaduse, kui maailm suutnuks iial kaotada või kinkida.

LAOTUSSET

Sõnadega saab ehitada suure linna, aga saab ka lammutada mõne teise, murendada müürid, pihustada trellid, võtta radadelt raskusjõud. Sõnade jõul saab elu surmast üle astuda, nagu ütleb Asta Willmann oma „Mõtiskluses“, mis pärit kogust „Ihuüksi“ (1950). „Olla tuli kui hiigeltulikahi, / ent mitte ahjus vilkuda“, nagu kirjutas nooruke Urve Karuks luuletuses, mille leiab tema kogu „Laotusse lendama laukast“ (1992) järelsõnast. Nii saabki tema kui eesti pagulaskirjanduse noorima ja viimase põlvkonna lauliku ridades tulering täis – see, mis algas Viirlaiu pimedust trotsiva leegina ning tahtis heita valgust rahva traumale, triumfeerib Karuksi sõnade suveräänsust kuulutavates plasmajugades.

Olla vesi kui meri või kosepahin,
kuid mitte kraanist tilkuda.

Olla tuli kui hiigeltulikahi,
ent mitte ahjus vilkuda.

Olla tuul kui pöörane tuulispask,
ja mitte suveõhuke.

Olla kivi kui iidne kaljumask,
kuid mitte klibustik õhuke.

KLAOTUSSET

Olla laul kui vägev sümfoonia,
ja mitte lorilauluke.

Olla valu kui surmaagoonia,
ent mitte armuvaluke.

Urve Karuks

Ankruketi lõpp on laulu algus
valguskiire lõpp on tantsu algus
teiselpool vett teiselpool tuld
ootab virmaliste määratu leib

Ilmar Laaban „Ankruketi lõpp on laulu algus“

Su'st üle kaduvikku veerend võõrad tõud,
Nad kõik on tahtnud lämmatada elueast,

LAOTUSSE

Me ainsat pärandit su surematust peast,
Sest kangest mullast, millel nõnda võimas jõud,
Kas on nad võitnud?
Ei! – on vastus.
Nende sammu
Juhtind julmus, ent ju ammu
Saanud tuntuks tõde: Elu surmast üle astus.

Asta Willmann „Mõtisklus“

„Kas sa ei tule ühes? Ma ei tea vahest, millal välja astuda.“

„Küllap õpid. Selles pole midagi erilist. Seal väljas on kõik täpselt samuti nagu siin sees.“

„Ja kas me enam kunagi ei kohtu?“

„Kes teab. Mu puhkus on varsti läbi ja siis olen ka mina seal väljas.“

„Kuidas ma sinu ära tunnen?“

„Kuidas üldse tuntakse tundmatut inimest? Kord on ju kõik inimesed olnud sulle tundmatud. Ära ainult lükka tagasi ühtki väljasirutatud kätt.“

LAOTUSSE

Karl Ristikivi „Hingede öö“

Teosed KAOTUSEST LAOTUSESSE muusikarajal

1. W. A. Mozart „Romanss Klaverikontserdist nr 20 d-moll”
2. Miina Härma / Karl Ferdinand Karlson „Tuljak”
2. Tiiu Kiik „Vigadest hoolimata. Heale vaatamata”
3. Jon Hopkins „Light Through the Veins”
4. Monica Zetterlund „Sakta vi gå genom stan”
5. Kolmanovski/Vanšenkin „Jään igavesti sõduriks”
6. Ludwig van Beethoven „Sümfoonia nr 7 A-duur: IV Allegro con brio”

LAOTUSSE

VÄLISMINISTEERIUM

**KAOTUSEST
LAOTUSSE**